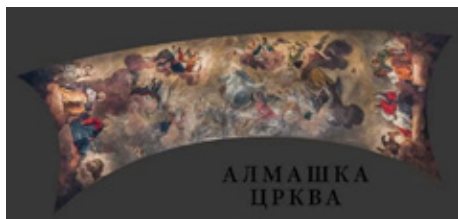

ТРИ ВЕКА АЛМАШКЕ ЦРКВЕ У НОВОМ САДУ

(Миљивој Мијатов, Алимпије Поповић, Петар Ђурђевић, *Алмашка црква: храм Светија три јерарха у Новом Саду: три века историјског сведочења*, Српска православна црквена општина новосадска, Нови Сад 2018, 283 стр.)

Благословом Његовог преосвештенства епископа новосадског и бачког господина Иринеја, у издању Црквене општине новосадске, објављена је монографија под називом *Алмашка црква – храм Светија Три Јерарха у Новом Саду: три века историјског сведочења*. Повод за објављивање наведене монографије јесте обележавање великог јубилеја – тристоте годишњице од градње првог Алмашког храма у Новом Саду. Реч је о књизи која је настала као плод заједничког труда тројице аутора: блажене успомене протопрезвитера Алимпија Поповића, протопрезвитера-ставрофора Миљивоја Р. Мијатова, архијерејског намесника новосадског првог, уједно и уредника ове репрезентативне монографије, као и господина Петра Ђурђевића, директора Историјског архива Града Новог Сада.

Блаженопочивши прота Алимпије Поповић (1888–1967), некадашњи парох алмашки, аутор је *Летописа* Алмашког храма, који је, приликом писања поменуте монографије, послужио као примарни историјски извор. О личности и животу прота Алимпија Поповића писала је, у новије време, др Гордана Петковић, историчар. Према подацима које она наводи у својој докторској дисертацији, сазнајемо да је прота Алимпије после завршене основне школе у родном месту и богословије у Сремским Карловцима постављен за капелана при Саборном храму у Новом Саду 1919. године. Службовао је као парох при Алмашком храму од 1953. до 1958. године. Након ослобођења Но-

вог Сада, по завршетку Другог светског рата, 1944. године постао је градоначелник, а потом је био и народни посланик. Као свештеник, прота Алимпије је у народу остао познат нарочито по свом дару за беседништво, писање и певање. *Летопис* Алмашког храма, чији је аутор прота Алимпије, обухвата период од 1717. до 1958. године. Будући да је Архива Епархије бачке изгорела у пожару током Буне 1849, *Летопис* Алмашког храма, који је до недавно сматран изгубљеним, практично представља најзначајнији сачувани историјски извор за проучавање историје Алмашког храма у назначеном периоду. У монографији која је пред нама први пут је објављен већи део поменутог *Летописа*, што представља значајан допринос за историју Алмашког храма и града Новог Сада.

Осим пажљиво одабраних делова *Летописа* прота Алимпија, најновија монографија о храму Света три јерарха у Новом Саду садржи и драгоцене прилоге протопрезвитера-ставрофора Миљивоја Р. Мијатова и господина Петра Ђурђевића. Наведене целине складно су обједињене у монографији, те је, у том смислу, читалачкој јавности омогућено подробно упознавање бројних детаља из живота и историје овог познатог новосадског храма. Чињеница да је уредник монографије, прота Миљивој Мијатов, и сâм службовао као парох при Алмашком храму, подразумева да су његови прилози посебно надахнути личним искуством које је доживео као настојатељ храма и дугогодишњи парохиски свештеник.

Монографија о Алмашкој цркви подељена је у 15 поглавља. Већ на првим страницама изложене су релевантне историјске чињенице у вези с насељавањем данашњег Алмашког краја становништвом камералног села Алмаша, за које се поуздано може тврдити да се налазило негде на простору између Темерина, Сирига и Србобрана. Посебна

пажња посвећена је значајним појединостима о изградњи и потоњим обновама Алмашког храма. Први Алмашки храм саграђен је од плетера у периоду између 1718. и 1720. године. Међутим, после нешто више од десет година, подигнут је нови храм од знатно чвршћег материјала – печене и непечене цигле. Овај нови – други по реду Алмашки храм – осветио је епископ бачки Висарион Павловић 1733. године. Коначно, своју бригу за дом Божји Алмашани су поново показали изградивши на истом месту трећи храм – 1797. године. Реч је о храму Света три јерарха који до данас постоји, а подигнут је на веома специфичан начин. Познато је, наиме, да је храм из 1733. обзидан зидовима и сводом новог храма, те је изграђен потпуно нови храм у данашњим дименизијама. О изузетној црквеној, духовној и историјско-културној вредности Алмашког храма упечатљиво сведоче поглавља монографије у којима су веома јасно и детаљно представљене архитектонске карактеристике и унутрашњост храма о којем је реч. У питању су следећа поглавља: „Архитектура и уметничко благо Алмашког храма“, „Дрворезбарија Алмашког храма“ и „Сликарство Алмашког храма“. Захваљујући квалитетним фотографијама које садржи монографија, а дело су Мартина Цандира, читаоци ће бити у прилици да знатно темељније сагледају лепоту црквено-уметничког израза, којом одише унутрашњост и спољашњост Алмашког храма. Осим тога, садржај монографије је обогаћен многим занимљивим подацима из историје наведеног храма, а који су мање познати широј јавности. Тако је, између осталог, у монографији доступан хронолошки попис матичних књига које су сачуване у архиви Алмашке парохије, као и попис свештеника који су, према истим матичним књигама, свршавали требе (свештене обреде) при Алмашком храму у периоду од 1767. до 1957. године. Још једна специфичност ове монографије јесте поглавље посвећено записима на маргинама богослужбених књига Алмашког храма. Подједнако значајно јесте и поглавље у којем се, на основу *Летописа* проте Алимпија Поповића, износе интересантна сведочанства о гробљу које се налазило у порти Алмашког храма. Вредно је споменути да садржај монографије није ограничен искључиво на историју храма Света три јерарха у Новом Саду. Наиме, на њеним страницама исписани су и сажети летописни подаци о осталим новосадским храмовима,

као и о православним гробљима. Такође, у монографији су наведена имена првих новосадских свештеника, а осим тога, детаљно је описан и начин њиховог издржавања. Монографија о Алмашком храму читаоцима приближава и многе друге детаље из историје Новог Сада, па чак и оне трагичне, попут бомбардовања у Буни 1849, када је запаљен торањ Алмашког храма, а није превиђено ни велико страдање новосадског становништва у такозваној Рацији, која је извршена од 21. до 23. јануара 1942. године. После рата наступио је тежак период живота за Цркву, а самим тим и за Алмашку парохију и Алмашки храм, који нису били поштеђени од стране власти. Овој теми посвећено је посебно поглавље под називом „Алмашки храм у послератном периоду“. Преданим трудом вредних пастира Цркве Христове, предвођених мудрим епископима бачким, али и несребичном љубављу многих људи, Алмашки храм је у потоњим годинама ипак обнављан и успешно одржаван, о чему сведочи садржај једног од последњих поглавља монографије. На самом крају представљени су основни биографски подаци о свештеницима који су службовали као пароси при Алмашком храму, почев од презвитера Григорија Радишића (1764–1863). Као посебан додатак у монографији је изложен краћи попис инвентара Алмашког храма.

Имајући у виду садржај најновије монографије о Алмашком храму, с правом је могуће закључити да је реч о делу којим је пружен неоспоран допринос у осветљавању и очувању од заборавља важних сегмената из историје Алмашког храма. Штавише, поменута монографија представља значајан прилог историји Епархије бачке, али и историји Алмашког краја, који је недавно проглашен за просторно културно-историјску целину. Сумирајући утиске о монографији посвећеној Алмашком храму, можемо рећи да је њеним садржајем веома успешно, одговорно и квалитетно представљено оно што је у поднаслову и наговештено, а то је – три века историјског сведочења храма Света три јерарха у Новом Саду.

Др Милан Бандобрански
Информативна служба Епархије бачке
Нови Сад
bandobranskimilan@gmail.com

СРПСКИ НАРОД ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ
(Мирослав Павловић, *Смедеревски санџак 1739–1788.*
Војно-административно уређење, Нови Сад 2017, 451 стр.)

Монографско дело Мирослава Павловића *Смедеревски санџак 1739–1788. Војно-административно уређење* представља резултат вишегодишњег рада на изворима османске провенијенције и проучавања савремених токова османистике, на основу којих су решена питања везана за војно-административну организацију, установљена географска структура Смедеревског санџака и представљене нове научне чињенице, до сада непознате стручној јавности. Међутим, монографија није само резултат истраживања на пољу османистике него и ауторовог интересовања за савремене постулате филозофије историје. Како и сâм аутор наводи, наратив се заснива на савременим теоријским моделима постструктурализма имплементираним у савременој османистици.

Питању османистике и савремене теорије поклоњена је пажња у уводном делу, односно првом поглављу „Теоријски приступи” (стр. 21–109), у оквиру којег се дефинишу различити теоријски приступи на основу којих су настали радови о транзиционом периоду. Изложене су данас мање заступљене

теорије, попут теорије о декаденцији, модернизацији, вестернизацији и оне које су актуелне у светској османистици, попут теорије о империјама, компаративистичке студије, микроисторија, теорија центра-периферије. Након приказа развојног пута османистике транзиционог периода кроз теорије о декаденцији и модернизацији детаљно се дефинишу који се то процеси из овог периода тумаче савременим теоријским приступима. Као основна теорија на којој се рад заснива истиче се теорија о империјама, која дефинише Царство као конгломерат делова (провинција), који са центром остварују узајамни однос у виду преговарања. У том процесу преговарања центар делегира своје ингеренције са институција на одређене моћне групе које се истичу путем политичких иницијатива. У оквиру прихваћене тезе о преиспитивању успостављених структура, аутор анализира и поузданост пописних дефтера као историјског извора, посебно оних из посткласичног периода, код којих се уочава постојање уноса фиктивних бројчаних вредности. Периодизација и основне карактеристике транзиционог периода када је у питању функционисање централне власти и целокупног друштвено-државног уређења изложене су у оквиру поднаслово *Османско доба транзиције* (стр. 55–109). На основу османских хроника и актуелне литературе дефинисане су промене у наслеђивању престола, доминације институције харема и појединих функција (црни евнух, реисулкутаб). Као важна појава истакнута је професионализација бирократске класе и стварање утицајних интересних групација (интисап). Насупрот бирократској класи коју су сада чиниле придошлице (еснеби), а не припадници кул елите (они који су из система девширме), стајала је улема као затворен слој, који се временом дефинисао као аристократија. Посебна пажња обраћа се на дефинисање тзв. друштвене трансформације, паралелизма институција, где легитимни представници власти остају у сенци, а јављају се нове структуре моћи. Као пример последице трансформације институција истиче се рад Царске дефтерхане и проблем прекидања

израде пописних дефтера. Нови поредак настао из друштвене трансформације оспаравали су припадници кул елите, којима је ускраћена реална моћ. Политичке борбе нове елите за важне функције уз побуне кул групације због губитка положаја за последицу су имале свргавање султана. Још једна измена овог доба односила се на напуштање ратне политике, проистекле из идеологије газе и појаве неопходности технолошке модернизације, праћене отварањем ка спољним утицајима. Аутор истиче да су се у складу с раније уважаваним теоријама сваки сукоб и побуна дефинисали као одговор традиционалиста на реформски подухват и увођење новотарија од стране реформиста, што заправо није био случај, него је била реч о политичкој борби различитих интисапа. Остваривање дипломатских контаката тумачи се као преузимање контроле нове елите над питањем рата, ради тежње да се обезбеди мир и успостави професионална дипломатска служба. У оквиру поднасловa „Примитивни побуњеници” (стр. 74–90) дефинише се постојање неефикасности кул војних јединица, реална војна моћ нерегуларних трупа (бандити са државним легитимитетом) и облици друштвене трансформације карактеристичне за провинцију. Успостављање илтизам система као пореског система карактеристичног за транзициони период објашњава се као укидање сопствене пореске бирократије од стране државе и приватизовање закупа пореза. Посебно је истакнуто које су структуре чиниле илтизам елиту (јаничари и спахије, а касније и јерлије), као и приказивање локалних представника (кнезова) као дела пореске елите.

Поглавље названо „Структуре” (стр. 109–229) има двојако значење, односи се на теоријски принцип изградње структуралне базе и на структуру Смедеревског санџака у смислу територијално-управне организације и демографије. Територијално-управна организација посматра се на основу идеје о децентрализацији власти, и у складу с тим на основу анализе извора уочава се промена контроле центра над периферијом. Како је истакнуто, током посматраног периода није изостала комуникација у оквиру бирократских образаца, што потврђује и повећан број апелација које су стизале Царском дивану. Овде је утврђена промена система класичног модела у оквиру којих су статусне промене класичних институција у транзицији назване

Имјеријално йрилаџођавање. Наредно питање које је истраживано јесте постојање измена код правног дефинисања мањих административно-територијалних јединица (санџак/лива). У формално-правном смислу термин се није мењао али номинално долази до измене значења. Промене су уочене и код ингеренција санџакбега, које су проширене али као последица стапања две функције у једној личности, титуле санџакбега и мухафиза Београдске тврђаве. Дужност и значај београдског мухафиза дефинисала је Радмила Тричковић, тако да је аутор у монографији подсетио на ауторкино истраживање и допунио га новим научним чињеницама. Као једно од важних питања истиче се нормативно постојање територијалне поделе санџака на нахије, као и проблем одређивања граница и установљивања броја нахија. Важно је истаћи да су исцрпно анализирани последњи пописни дефтери у XVIII веку за Смедеревски санџак, као и дефтери цизје, и упоређени су са дефтерима из XV и XVI века. Тако се као закључак изводи формално-правно постојање граница нахија које су са становишта локалне традиције биле мање значајне него потпростори који су становништву били опипљивији (тимар, чифтлик, кнежина, села, задруге и баштине). Када је у питању организација кадилука, изворна документа су потврдила већ постојећи став у науци о поклапању територија каза и нахија, али код надлежности кадија и наиба уочене су промене. У складу са теоријским опредељењем за деконструкцију постојећих наратива, аутор оспорава термин кнежинска самоуправа, због непостојања правне подлоге за његово формулисање. Међутим, даје се веома јасан приказ функције кнеза, и улоге у хијерархијском ланцу пореске администрације. Покушано је дефинисање демографске структуре санџака на основу дефтера цизје, али због непостојања одређених структура становништва у дефтерима, односно због искључивања из система опорезивања кнезова/премићура, мартолоза, али и свих оних који су били сиромашни беземљаши, надничари, којих је због процеса чифтличења било много, није било могуће реконструисати тачну демографску слику. Структуре насеља које се јављају у дефтерима пренесене су у рад уз детаљнији опис градова Београда и Смедерева (верска структура). Питању развоја војних утврђења широм Санџака (паланки) посвећена је велика пажња, правдана чињеницом да су модерни градови Србије

настали на основама паланки. Сеоска средина била је одраз великих миграционих кретања које је аутор уочио и на основу дефтера, где се појављују три типа сеоских насеља (села, мезре – запустела села и халије – управљена села). У оквиру поднасловa „У правном систему Османског царства” (стр. 191–206), истиче се већ позната али у историографији занемарена чињеница о имену Санџака. Наиме, још педесетих година османиста Хазим Шабановић полемисао је о постојању израза Београдски пашалук и томе шта је он заправо представљао. Аутор се одлучује за прихватање назива Смедеревски санџак, без обзира на устаљеност термина Београдски пашалук у нашој историографији, правдајући то изворном грађом у којој нигде није насловљена званична промена назива провинцијске јединице. Излагање о правним питањима започиње се уопштеним приказом османског правног система, односно исламског права и његовог тумачења у виду обичајног права. Најважнији сегмент у оквиру овог поднасловa монографије јесте питање повратка територије санџака под османску управу 1739. и поновно успостављање османске администрације, чија је последица и попис санџака из 1741. у којој се уочава сасвим другачији распоред тимара и њихово уступање новим тимарлијама. У појединим поднасловима изложени су резултати анализе дефтера џије и дефинисана је основна пореска јединица, такође су преиспитане разлике термина баштина и кућа (hane). Веома значајан је и сегмент у којем се даје приказ износа пореске оптерећености и разлога који утичу на његову променљивост. Висину спахијских дажбина са опорезоване земље било је тешко уочити, како је наведено, из разлога што је опустеле земље било све више па су дефтердари уносили фиктивне цифре, на основу слободне процене квалитета земље. Значај кнезова наглашена је неколико пута у раду, али посебно је пажња усмерена на њих приликом описа процеса пописивања земље и прикупљања пореза. Аутор указује да би будући истраживачи требало да обрате већу пажњу приликом истраживања на институцију кнеза.

Веома значајне дефиниције изнесене су у оквиру поглавља о „Војном уређењу” (стр. 228–320) Смедеревског санџака, с обзиром на то да је познато колико су изражајне промене током транзиционог периода баш у овом сегменту уређења Царства. У оквиру овога поглавља детаљно је приказана и про-

мена организације тимарско-спахијског система, бирократског система, друштвених подела, с обзиром на то да је све наведено уско повезано са питањем ефикасности војске класичног модела и давања предности другим, до тада мање значајним војним формацијама. Окосница питања војне организације јесте већи значај јаничарске војске него спахијске (у XVII веку) и потпуно губљење на значају војске класичног модела и давања предности локалној војсци (јерлије) у XVIII веку. Посебно се истиче важност титуле мухафиза и свите око мухафиза. Организација тимара и његова функција у XVIII веку поседује одређене сегменте подложне полемици. Аутор истиче да тимар вероватно није постојао као просторна целина него као новчани удео, па се тиме правда појава више притежаваоца истог тимара. Сматра се такође да предвиђена могућност убирања прихода са одређеног тимара није одговарала реалном стању. Када је у питању структура тимара, истиче се постојање географске неповезаности посела, појаве празних тимара, али и формирање нових од придошлог становништва. На основу докумената Београдске хазине реконструисан је број утврђења и расположива посада. Основни мотив била је потрага за бројем јерлија, односно флукуација броја у одређеном временском интервалу. Питање које аутор оставља отворено, а везано је за јерлије, односи се на регрутску базу да ли су све јерлије заиста биле са локала или су регрутовани из других делова Царства. Као изузетно важан сегмент успешне војне организације наводи се логистика, односно обезбеђивање материјалних средстава која се посматрају кроз приход и расход буџетске институције – хазине. Дужности мухафиза и значај његове свите, с циљем истицања његовог значаја, аутор наглашава више пута кроз наратив, али налази за сходно да мухафизове службенике издвоји у посебан поднаслов и детаљније објасни. Титула мухафиза као команданта тврђаве опстаје од класичног периода без измене када је у питању титула, али се промене јављају у његовој функцији. Београдски мухафиз поред управе над Београдском тврђавом добија проширене војне ингеренције над територијом широм од санџака, мухфизима других тврђава и осталим службеницима. На основу извора дефинисана је титула мухафиза као окосница управно-војне моћи на локалу, коју је имао уз лично постављене службенике (делом јаничаре, спахије и јерлије).

Поглавље „Институција апелације” (стр. 321–370) указује на повећано активирање одређених, већ постојећих система, у виду жалби поданика централној власти (Царском дивану). Разлог постојања све већег броја жалби са локала проналази се у систему успоставе легитимитета саме империје на локалу у тренуцима изражене децентрализације. Поред објашњења поступка жалбе, аутор говори и о одговорима Дивана, који су добрим делом представљали одраз формализма. У оквиру формулације жалбе поданика уочавају се припадници обе друштвене категорије, аскера и раје. Најистакнутији примери жалбе аскера односе се на проблеме са тимарима, док су представници раје у жалбе уносили проблем дуга. Истиче се повећање броја жалби, иако је одговор био шематски и без израженог преокрета у виду решења, као вид давања легитимитета, а као пример износи се случај спахија којима се потврђивало законско право на поседе иако није било евидентно да ли су ти поседе заиста под њиховом управом или је у питању узурпација. Апелација као вид политичке борбе такође је потврђена кроз адресирање одговора на жалбе на титулу мухафиза Београдске тврђаве. Као што је наведено, апелација као политичка иницијатива јавља се и међу припадницима раје и посматра се као политичка иницијатива кнезова, који су на тај начин истицали своју све значајнију улогу у локалном животу и постепено се издвојили као доминантна политичка групација у Смедеревском санцаку.

Приликом читања монографије уочавамо коришћење научног стила излагања уз прилагођавање потребама османистике и израза неопходних за објашњење одређених појава. Важно је указати на коришћење стручне терминологије уз адекватна објашњења, односно превод са османског на српски језик. С циљем јаснијег приказа структуре извора,

односно кључних формулација за објашњење одређене појаве, аутор прибегава увођењу цитата транслитерације османског језика. Табеларни прикази су неизоставан део радова заснованих на пописним дефтерима и дефтерима цизје, па се тако и овде даје попис кнезова Смедеревског санцака (стр. 145), структура махала вароши Београд (стр. 157), преглед насељених места Смедеревског санцака уз број становника сумарно и према насељима (стр. 171), списак свих забележених зеамета и тимара у два пописна дефтера (TTD 267, TTD 417, стр. 270), попис утврђења и паланки уз распоред и број војних редова (стр. 279). Поред наведеног унесене су и карте Смедеревског санцака 1739–1788. са приказом граница нахија, као и карта са приказом граница Нишке нахије, које је аутор израдио на основу података из дефтера. Важно је истаћи да су овом картом први пут прецизиране границе Санцака и промењена досадашња знања о његовој територији.

У монографији о Смедеревском санцаку аутор је сумирао на једном месту све проблеме и изазове истраживања османистике транзиционог периода, те дајући решења за велики део њих осветлио пут будућим истраживачима. Поред значаја који ова монографија има за истраживања на пољу османистике, велики допринос дала је и у погледу одабира теоријског приступа проучавања историје. Указано је на значај методологије историјске науке, као и на потребу да сваком истраживању претходи постављање теоријских оквира. На основу свега наведеног, може се закључити да монографија због заснованости на савременим научним трендовима и преданом раду на изворној грађи има изузетну вредност и представља полазну основу за сва будућа истраживања транзиционог периода османске историје.

Мср Драгана Лазич Стојковић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

dragana.lazic.stojkovic@ff.uns.ac.rs

ПРИЧА О БОРЦУ ЗА ИСТИНУ БОСАНСКУ

(Зоран Пејашиновић, *Васо Глушац. Од Сане до Сенатa*, Матица Српска – Друштво чланова Матице Српске у Републици Српској, Бања Лука 2018, 265 стр.)

Почетком XX вијека на историјској сцени Босне и Херцеговине појавио се први нараштај високообразованих Срба који су у јавни живот покрајина унијели нову енергију и правце друштвеног дјеловања. Они су као народни прваци замијенили старију генерацију српских трговаца и свештеника из времена борбе Срба за црквено-школску аутономију (1896–1905). Први свјетски рат оставио је дубоке ожиљке на овом покољењу. Истакнути национални рад многе је одвео пред аустроугарске судове и у тамнице, па ипак су појединци између два свјетска рата израсли у знамените умјетнике, научне раднике, политичке и народне прваке. Међу њима се налази Васо Глушац (1. август 1879 – 5. октобар 1954), професор, научник и национални дјелатник. Српска историографија до данас није се адекватно одужила Глушцу, његовом богатом јавном и научном раду, па је ширијој јавности остао недовољно познат.

Према свему судећи, породица Глушац поријеклом је из старе Херцеговине. Васо Глушац је рођен у свештеничкој кући у Слабини, тридесетак километара западно од Сан-

ског Моста. Основну школу похађао је у Старом Мајдану, код угледног српског свештеника Дионисија Маринковића, у једној од најстаријих српских школа у Босни и Херцеговини. Глушац је гимназију завршио у Сарајеву, а славистику на Филозофском факултету у Бечу, гдје је 1905. године докторирао с радом *Вид Дошен и његова књижевна дјелатност*. Радио је као професор и директор гимназија у Бањој Луци и Тузли. Током Првог свјетског рата суђено му је на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци (1915–1916). Глушац је по завршетку рата био члан Привременог народног представништва Краљевине СХС, а од 1932. године члан и секретар Сената Краљевине Југославије. Пензионерске дане провео је у Београду, у којем је и преминуо.

Основу монографије *Васо Глушац. Од Сане до Сенатa* представља магистарски рад који је Зоран Пејашиновић одбранио 2016. године на Филозофском факултету у Бањој Луци. Монографија је утемељена на разноврсној и богатој историјској грађи, међу којом се истиче заоставштина Васе Глушца из Архива Српске академије наука и уметности, грађа Архива Југославије, Архива Републике Српске, Музеја Републике Српске и Библиотеке Матице српске у Новом Саду. Дјела Васе Глушца такође представљају историјски извор за овај рад и имају прворазредан значаја за портрет самог аутора. Од посебног значаја била су лична документа Васе Глушца која су аутору уступили Глушчеви потомци из Београда. Историјску грађу допуњава импозантан број монографија, расправа, чланака, серијских публикација и новинских текстова.

Аутор се одлучио да монографију подијели у више разумљивих тематских целина које прате Глушчев приватни, породични и јавни живот, научни, стручни рад и друштвени ангажман. Посебну вриједност монографији даје библиографија свих Глушчевих познатих радова. У научним круговима Глушац је превасходно познат као тумач „цркве босанске” док је о његовим осталим дјелима мало писано. Питањем „цркве босанске” Глушац се интензивније почео бавити послје

1905. године када је почео радити у бањолучкој гимназији, наводећи на једном мјесту како су заблуде о „цркви босанској” узеле маха и чак се укоријениле у уџбеницима историје. Већ својим првим радом *Босна и Херцеговина српске земље су њој крви и језику*, који је објављен 1908. године, Глушац се јавности представио као одлучни противник у том тренутку преовладавајућих ставова о „цркви босанској”. Ово питање биће током наредних година централна тема Глушчевих истраживања, па тако настају: *Повеље Матије Нинослава, бана босанског и народности његових ђоданика* (1912), *Неколика њиџања из прошлости Босне и Херцеговине* (1921), *Средњовијековна „босанска црква” била је православна* (1924), *Назив свешћених лица у православној босанској цркви у средњем веку* (1939), *Исјина о бољомилцима* (1945), *Проблем бољомилства* (1953) и други мање познати радови посвећени историјском феномену који и данас изазива многе контроверзе.

Зоран Пејашиновић нам скреће пажњу и на друге, дјелимично заборављене Глушчеве радове, највише оне који се односе на његовог савременика и кума Петра Кочића. Њихово пријатељство родило се још у вријеме школовања у сарајевској гимназији, а Глушац је током живота написао пет и постхумно један рад о Кочићу. Студија *Петар Кочић. Живот и рад* више од шест деценија била је непозната јавности, а објавио је 2017. године управо Зоран Пејашиновић. Глушац је аутор вриједне књиге о још једном савременику, угледном књижевном критичару Јовану Скерлићу, за коју Пејашиновић наводи да је имала изузетан одјек у оновременој стручној

па и широј јавности. Пејашиновић нам уједно скреће пажњу и на Глушчев рад о знаменитом Васи Пелагићу. И неки други, необјављени рукописи из Глушчеве заоставштине, указују да се ради о истраживачу разноврсних научних интересовања и широког образовања, нарочито они који се тичу страдања српског народа у раздобљу Другог свјетског рата на простору НДХ.

Писање биографија један је од најсложенијих историографских жанрова, јер уз темељно познавање лика и дјела особе која представља предмет истраживања, аутор мора добро познавати друштвено-политичке карактеристике времена у којем је та личност живјела и стварала. Зоран Пејашиновић је ове препреке успјешно савладао. Хвале је вриједан ауторов стил писања који увелико одудара од уобичајеног сухопарног историографског излагања, већ у себи садржи умјетничке елементе који држе пажњу читалаца. Атрактиван графички дизајн с мноштвом занимљивих фотографија и илустрација, употпуњавају савим позитивну слику ове монографије.

Васо Глушац је необично вриједна и занимљива историјска личност која је стицајем околности и немара старијих генерација историчара остала незаслужено скрајнута. Зоран Пејашиновић исправља поменути грешку и изнова се потврђује као један од најтемељнијих и најплоднијих истраживача прошлости Босанске Крајине, нарочито личности које су у области политике, науке и културе обиљежиле овај простор с краја XIX и почетка XX вијека.

Проф. др Боровоје Милошевић
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет
borivoje.milosevic@ff.unibl.org

UDC
UDC

БИОГРАФИЈА ПРОФИЊЕНОГ ФАШИСТЕ

(E. di Rienzo, Ciano. Vita pubblica e privata del „genero di regime” nell’ Italia del Ventennio nero, Salerno Editrice, Roma 2018, pp. 700)

[Е. ди Риенцо, Ћано. Јавни и приватни живот „режимског зета” Италије током црних двадесет година, Салерно едитриче, Рим 2018, 700 стр.]

Писање биографије за историчара никада није лак задатак јер тај посао у себе укључује примену различите методологије, способност за уочавање детаља и широку перспективу, нарочито када је реч о једној личности око чије се судбине врте разни пресудни догађаји. Идеја италијанског историчара Еуџенија ди Риенца (Eugenio di Rienzo, рођ. 1952) да кроз критичку, студиозну анализу једног наративног извора и контекста његовог настанка проучи и осветли мање познате аспекте једног бурног историјског времена, какво је било доба фашизма у Италији (1922–1943/45), као и намера да распрши извесне неутемељене, неистините слике и митове отуд произишле, спадају у храбар и значајан допринос историјској науци. Реч је о *Дневнику (Diario)* италијанског грофа, политичара и министра спољних послова Италије (1937–1943) Галеаца Ћана (Galeazzo Ciano) (1903–1944), чији је животни пут обрадио и богатом документацијом из руских, немачких, француских и британских архива поткрепио Ди Риенцо у књизи

под насловом: *Ћано. Јавни и приватни живот „режимског зета” Италије током црних двадесет година.*

Основна идеја од које је Ди Риенцо пошао у свом истраживању била је намера да се испита у којој мери је *Дневник* Галеаца Ћана, с обзиром на незаобилазну количину аутосугестије, свесног прикривања и мемоарског самооправдавања којим обилује, аутентичан и валидан документ, односно, колико верно, истинито и објективно приказује, описује и препричава догађаје и вести из времена у коме је настао и на које се односи. Ћано у *Дневнику* истиче, примарно, своје супротстављање Мусолинијевој агресивној спољној политици, од рата у Еритреји до рата у Грчкој, које пак како Ди Риенцо показује, нема значајније упориште у архивским документима и мемоарској грађи савременика. У уводу под насловом *О једној италијанској историји и једном непоузданом дневнику (Di una storia italiana e di un diario infedele)* Ди Риенцо упоређује „реалистичка” и „сумњом” прожета тумачења *Дневника* извесног броја Ћанових савременика. Међу тим људима били су Дино Гранди, Јоахим фон Рибентроп, Ђовани Ансалдо, Гаетано Салвемини, Де Веки. У свим поглављима књиге утисци савременика о Ћановом карактеру брижљиво су сакупљени како би се добила што целовитија слика. Као први доказ непоузданости аутор истиче да Галеацов *Дневник* не говори ништа о тајном плану државног удара против краља Виторија Емануела III, с пролећа 1938, у које је био умешан његов отац. Занимљиво је да је Умберто II, престолонаследник, у интервјуу датом 1963. тврдио да је Галеацо одбио 1940. позив министра Пјетра Дакваронеа да учествује у сазивању Великог фашистичког већа, које би се одупрло Дучеу и његовој политици уласка у рат.

У првом поглављу, „Il Delfino di regime” („Наследник режима”, 23–190) аутор описује животни пут будућег италијанског министра и Мусолинијевог зета: његово одрастање, школовање, неуспешно настојање да постане

драмски писац, успон на друштвеној и политичкој лествици, прве дипломатске мисије у Бразилу и Кини. Значајна пажња посвећена је Галеацовом оцу, поморском официру Костанцу, инспектору флотиле и команданту Букарске операције 1918. године на аустријско бродовље недалеко од Ријеке, каснијем утицајном конзервативном политичару, Мусолинијевом министру поште и телеграфије (од 1924), председнику Заступничког дома (од 1934) и монархисти кога ће Дуче именовати својим наследником, и без чијег строгог начина васпитања деце није могуће разумети Галеацово одрастање, његову првобитну незаинтересованост за политику, али ни снажан осећај запостављености и искључености из „тока збивања”. Упркос иредентистичким идејама и војним успесима, Костанцо је, обављајући државне функције, заједно са сином поспешивао систем подмићивања, незаконитих концесија, непотизам. Вештина прилагођавања, потиснут осећај одбачености али видљива попустљивост омогућили су Галеацу вртоглав успон у дипломатској и политичкој каријери: најпре као вицеконзула у Рио де Жанеиру (1926), затим, по склапању брака са Едом Мусолини, и генералног конзула у Шангају (1930), да би 1935. постао министар за штампу и пропаганду. Велика пажња посвећена је и најужем кругу Ђанових сарадника: Филипу Анфусу (каснијем амбасадору Републике Сало у Берлину), Бласку Ланци и Марчелу ди Драгу (шефу особља у Министарству иностраних послова).

Друго поглавље, „La Grande Scacchiera” („Велика шаховска игра”, 191–403), описује Ђаново настојање да Италији обезбеди широки маневар у спољној политици, без значајније контроле или притиска Трећег рајха, у периоду 1937–1941. Ђанова идеја била је да Италија склопи што повољније међународне споразуме с Мађарском, Грчком, Југославијом, Румунијом, Пољском, Албанијом, како би створила природну противтежу Берлину, тзв. „дунавско-балкански” блок, антисовјетски и антинемачки. Осим тога, Ђано је охрабривао сепаратизам албанског становништва на Косову и стварање Велике Албаније, у контексту широке подршке политичком одвајању муслимана на Блиском истоку и Африци од Велике Британије. Пажња је посвећена настојањима да се склопе што повољнији споразуми са Британијом, као главним конкурентом Италије у Средоземном мору, у којој су Ђано и Дино Гранди одиграли значајну

улогу. Препрека склапању целовитих споразума било је то што је Италија инсистирала на томе да јој се обезбеди и призна примат у Африци (највише у северној), Суецком каналу, острвима на Медитерану. Ди Ренцо истиче пасивност којом је Ђано омогућио склапање споразума Италије са Немачком 22. маја 1939. године, упркос многим сведочанствима о његовој германофобији и критичком односу према „трчању у Хитлеров загрљај”. Пратећи архивску грађу и сећања протагониста италијанског политичког живота тог времена, попут Грандија, Франсоа-Понсеа, Самнера Велса и многих других, аутор истиче да никада није постојала суштинска опречност или неслагање у доношењу одлука између зета и таста, упркос томе што су првог карактерисале „снобистичке англофилске склоности”, а другог „плебејски англофобски анимозитет”. Ђано је покушао да умањи у *Дневнику* своју одговорност за војну катастрофу Италије у Грчкој, али, према мишљењу аутора, узалудно, јер документи (попут преписке с Грацијем) говоре да је лично издавао директиве које нису имале за циљ смањивање ратних операција. Друго је пак питање у којој мери је имао слободу деловања у односу на Дучеа. О неким догађајима ћути, као што је бомбардовање Ђенове 9. фебруара 1941. После априла 1941. раскид са Дучеом постаје дубљи и озбиљнији.

Последње поглавље, „Il Talleyrand del fascismo 1941–1944.” („Талеран фашизма 1941–1944.”, 403–595), расветљава последњих неколико година и месеци Ђановог живота, његово искуство као амбасадора при Светој Столици, затим бекство из Италије, хапшење у Немачкој и лишавање слободе у Републици Сало, где је у Верони био један од главнооптужених у процесу чији је исход довео до његовог стрељања. Ди Риенцо објашњава ревносно противречности због којих је Ђано упао у проблеме, који ће довести до Мусолинијевог свргавања 25. јула 1943. Аутор истиче сведочанства појединих савременика о Ђановом свесном манипулисању јавности својим инсистирањем, у *Дневнику*, на својим настојањима да закључи мир по сваку цену. Пажња је посвећена и Ђановом настојању да се огради од Мусолинија, што противречи ономе што је говорио својим савременицима (на пример, Ђованију Ансалду, или Руђеру Занграндију, личном пријатељу Мусолинијевог сина Виторија и новинару листа *Popolo dell' Italia*) да Мусолинију припада апсолутно

првенство у одлучивању у свим питањима спољне политике, и да је његова дужност да се томе повинује увек, другим речима да је Ђано само желео прекид рата, али не и политичко одстрањивање таста. Аутор испитује узроке који су довели до удаљења таста и зета, као и однос Еде Мусолини према мајци дони Ракели.

Ваља истаћи да је последње поглавље делимично посвећено и судбини *Дневника*, односно околностима које су довеле до тога да Еда Мусолини прода ауторска права на њихово објављивање Американцима. Занимљиво је да Ди Риенцо наводи Рибентропову изјаву да су постојале две врсте *Дневника*, једна истинита, исправна и „компромитијућа”, коју је Ђано уништио, и друга коју је модификовао и унапред припремио за штампање у случају неке невоље. Ватиканска и немачка обавештајна служба у току 1944. желеле су да дођу у посед *Дневника*, али је он на крају објављен тако што је Еда Мусолини ауторска права на *Дневник* продала Американцима (Ален Далес, директор Канцеларије за стратешке услуге, обавештајне службе САД током Другог светског рата, претече ЦИА, утврдио је да су поједини месеци из 1941. из документа избрисани, како не би компромитовали мужа и породицу).

По свом необичном понашању, оригиналним идејама, углађеним манирима, способности за рационално просуђивање догађаја, вештини прилагођавања и „допадљивости”, као и релативно богатом животном искуству Галеацо Ђано се разликовао од многих италијанских фашистичких функционера, бирократа и политичара свог времена. Привилегован као Мусолинијев зет, често се жалио на недовољну количину разумевања и подршке његовог и свог окружења. У младости је одбијао да носи униформу „црних кошуља”, дивећи се Мусолинију и Лењину, и не скривајући отворену антипатију према Немцима. У својим мемоарима, Де Веки је

тврдио да је „Галеацо у младости био пун предрасуда и далеко од фашистичких идеја које је, с обзиром на функције које је заузимао, требало да исповеда”. Ограђујући се од радикалних фашистичких идеја, критикујући немачку спољну политику, нарочито после децембра 1941, и тражећи путеве за „мирољубив развој” европске дипломатије, он, ипак, како Ди Риенцо истиче, није могао ни хтео да одустане од основних поставки италијанске империјалистичке политике и фашистичке идеологије. Сањао је да постане гувернер Албаније и Дучев легално изабрани наследник, који би у дух италијанског фашизма унео „свеже ветрове” из западно-европских држава. Атилио Тамаро, италијански министар у Финској и Швајцарској (1929–1943), али и Ђузепе Бастианини, високи италијански официр, били су међу онима који су тврдили да је Ђанов *Дневник* непоуздан извор, истичући, примера ради, као лажну Ђанову наводну „одбојност” према пакту са Трећим рајхом, у чијем је потписивању и склапању у Милану 1939. сâм учествовао. Кругови око Хитлера, као и сâм Хитлер, Ђана нису волели због његових тајних веза са савезницима, односно настојања да заустави учешће Италије на Источном фронту и склопи сепаратни мир са Британцима и Американцима, претходно им нудећи, као услов, промену режима. Недвосмислени докази постоје да је Ђано учествовао у плановима склапања мира са англоамеричким снагама, у последњим месецима 1942. Треба нагласити да су Мусолини и Ђано делили сличне ставове у вези са одвијањем рата. Али, страх од губљења апсолутне власти, идеја да је могуће очувати фашистички режим и након рата, ма какав његов исход био, те уверење да постоји деловање „иза леђа” које се одвија без његовог знања и сагласности, код таста је временом превагнуло до те мере да је потпуно захладило односе са зетом.

Мр Констџанин Драгаш
Балканолошки институт САНУ
Београд
konstantin.dragas@bi.sanu.ac.rs